

Unto Salo

* 10.9.1928 † 25.10.2019

UNTO OLAVI SALO, Turun yliopiston täysinpalvellut suomalaisen ja vertailevan arkeologian professori, kuoli 25.10.2019 Turussa 91 vuoden iässä. Hän oli syntynyt Tyrväässä (nyk. Sastamalassa) 10.9.1928. Suomalaisen Tiedekatemian jäseneksi hänet valittiin vuonna 1977.

Unto Salon lapsuuden kasvuympäristö oli Näлкälänmäeksi kutsuttu Tyrvään Asemanmäki. Asujaimisto koostui työmiehistä ja pienyrittäjistä perheineen. Yhteisön kirjo varioi tannerilaisista demareista kommunisteihin. Sen elämää punakaartilaisen poika kuvaa muistelmissaan hyvin lämpimästi, eläytyvästi ja osoittaen syvää kiintymystä kotiseutuansa kohtaan.

Sivistyspyrinnöt olivat arvossa perheessä, jonka kaikki kolme lasta koulutettiin ylioppilaiksi. Salo kirjoitti ylioppilaaksi Tyrvään yhteiskoulusta vuonna 1948. Kotoaan ja kouluistaan Salo omaksui sivistystä ja kansallista kulttuuriperintöä arvostavan aatemaailmansa perustan. Tämä sivistysideaali kulki läpi hänen myöhemmän toimintansa. Itseään Salo luonnehti konservatiiviksi ja romantikoksi.

Oman todistuksensa mukaan Unto Salo lähti Helsinkiin lukemaan historiaa ja etsimään itselleen maailmankuvaa, mutta ekysi historian harhapoluille arkeologiaan ja

kansatieteeseen. Opiskelun rinnalle elämän luonnolliseksi keskuksesi tuli Satakuntalainen Osakunta, jonka toimintaan, muun muassa Maila Talvion kuuluksaan kirjalliseen salonkiin, Salo osallistui ahkerasti ja monipuolisesti. Osakunnan maa-kunnallista kulttuuriryötä korostavasta toiminnasta saatu kokemus loi pohjaa Salon myöhemmälle uralle ja vahvisti hänen syvää, jo lapsuudessa rakentunutta satakuntalaisuuttaan. Salo valmistui maisteriksi vuonna 1955.

Ura käynnistyi hyvin. Valmistumisvuonna Salo valittiin Forssaan Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja museoyhdistyksen toiminnanjohtajaksi vuosina 1955–1958. Yhdistyksen johtoon kuului merkittävä kulttuurivaikuttaja, Turun yliopiston sosiologian professori Esko Aaltonen. Hänen oppipoikanaan Salon kokemus yhteiskunnallisesta toiminnasta ja vaikuttamisesta karttui huomattavasti. Aaltosen ansiosta avautui myös läpi Salon elämän kestänyt toimekas, myöhemmin kunniajäsenyyteen kantanut suhde Museoliittoon. 1950-luvun jälkipuolella Salo oli saanut kokemusta myös museoalan keskuksesta toimiessaan lyhyitä jaksoja Kansallismuseossa vt. amanuenssina vuonna 1955 ja vuosina 1957–1958.

Vuonna 1956 Mauno ja Ester Wanhalin-
na lahjoittivat kartanonsa Turun yliopis-
tolle. Heidän tavoitteenaan oli muinaistie-
teellisen tutkimuksen edistäminen ja kar-
tanon mailla olevan Liedon Vanhalinnan
arkeologisten tutkimusten käynnistämi-
nen. Aaltosen ansiosta kaivausten johta-
minen luotsattiin Unto Salolle. Tällä oli
huomattava merkitys hänen myöhemmäl-
le urakehitykselleen.

Forssaa seuraava etappi oli Pori ja Sata-
kunnan museo, jonka johtajaksi Salo valit-
tiin vuonna 1958. "Oi Satakunta armahin,
sun kultamaitas tervehdin!" Sotavuosien
pysäyttämän kehityksen vuoksi museon
tilanne ei ollut kehuttava. Edessä oli vuo-
sien sinnikäs ponnistelu koko museotoi-
minnan uudistamiseksi ja uuden museora-
kennuksen saamiseksi. Tämä onnistui.
Vaativan museohallinnollisen työn rinnal-
la henkilökohtainen akateeminen päteväi-
tyminenkin edistyi: lisenssiaatin tutkinto
vuonna 1964 ja väittely vuonna 1969. Väi-
töskirja *Die frühromische Zeit in Finnland*
tarkasteli maamme vanhemman roomalai-
sen rautakauden asutushistoriallisia kysy-
myksiä koko Itämeren piirin kehityksessä.
Eikä tässä kaikki. Salo piti museota myös
tutkimuslaitoksena. Museohallinnollisten
tehtäviensä lisäksi hän käynnisti aktiivi-
sen tutkimustyön Satakunnan museossa,
pääkaupungin ulkopuolella sijaitsevalle
museolle epätavallisen suuren arkeologi-
sen aktiviteetin. Hän kaivoi systemaatti-
sesti ja perin nykyaikaiseen tapaan yksi-
tyisten rahoittajien tuella – sellaisia Porin
ympäristön muinaisjäänneksiä, joiden
hän arveli tuovan uutta tietoa Kokemäen
joen suupuolen vanhimmasta asutuksesta.
Tuloksena oli vuonna 1970 ilmestynyt ai-
hetta käsittelevä monografia.

Museonjohtajakauden saavutukset se-
kä hallinnollisella että tutkimuksellisella

rintamalla ovat poikkeuksellisen innoituk-
sen, organisaatiokyvyn ja tahdonilmaisun
tulos. Mieleeni ei tule vastaavaa suoritus-
ta oman kasvuympäristöni, museotoimin-
taa johtavan Muinaistieteellisen toimikun-
nan ja sen seuraajan Museoviraston piiris-
tä. Kaikkeen Salon museotyöhön liittyi
vielä hellittämätön kansansivistystyö ja
uuttera tutkimuksen popularisointi. Hän
korosti museotyössä myös maakunnan in-
teressejä ja oikeuksia, joiden hän ei katso-
nut toteutuvan Helsinki-vetoisessa keski-
tetyssä antikvaarisessa hallinnossamme.
Erityisesti arkeologisten löytöjen keskittä-
minen Museovirastoon hiersi häntä koh-
tuuttomana ja suorastaan kulttuurisena
riistona. Viraston asenteet eivät vastan-
neet Salon käsitystä yleisestä edusta. Sitä
eivät myöskään vastanneet Museoviraston
selitykset ulkopuolisia tutkijoita palvele-
van henkilökunnan puutteesta. Salon mie-
lestä tilannetta seurasi käytännössä tutki-
musvapauden ja tutkimusoikeuden muo-
dostuminen kokoelmien haltijan virka-
mieskunnan privilegioksi. Palvelun ongel-
ma on muuten yhäti olemassa.

Vuonna 1972 Unto Salo nimitettiin Tu-
run yliopiston ensimmäiseksi arkeologian
professoriksi. Virkaan astuessaan hänestä
oli kehittynyt vankka, laaja-alainen ja erit-
täin kokenut museo- ja kotiseutumies.
Näitä ominaisuuksiaan maakunnan mies
hyödynsi myös professorina.

Oppiaineen perustamistyö ei ollut
helppoa. Ensimmäisenä virkavuotenaan
Salo joutui keskelle mies ja ääni -kamppai-
lua. Hän heittäytyi hallinnonuudistuksen
vastaiseen taisteluun pyrkimyksenä pelas-
taa "radikaalit heidän omalta radikalismil-
taan". Salon kirjoittama laaja alio-artikkeli
Vallankumous hiipii sukkasillaan julkaisi-
ttiin Aamulehdessä vuoden 1972 itsenäi-
syyspäivänä. Professoriliitto pyysi luvan

teettää painavasta puheenvuorosta eripainoksen, jota jaettiin kansanedustajille. Liiton hallituksen jäsenenä ja varapuheenjohtajana Salo toimi 1970- ja 1980-lukujen taitteessa.

Satakuntaan kohdistuvat tutkimusintressit siirtyivät uuden professorin myötä Turkuun, missä niihin liittyi luontevasti Varsinais-Suomi. Keskeistä oli molempien maakuntien asutuskehitys ja yhteiskunnallinen organisoituminen aina rannikolta sisämaahan. Opinnäytteet eivät kuitenkaan rajoittuneet näihin kahteen alueeseen, ja teematkin vaihtelivat esineellisesti aiheista menetelmällisiin kysymyksiin. Mukana oli klassista arkeologiaakin. Ajallinen tarkastelu alkoi kivikaudesta ulottuen keskiaikaan, jonka arkeologista tutkimusta ei tuolloin laajemmalti harrastettu.

Salon oma tutkimus kohdistui erityisesti Satakunnan pronssikauteen, kaupunkilaitoksen varhaishistoriaan sekä kristinuskon leviämiseen ja suomalaiseen mytologiaan. Esimerkkinä mainittakoon vaikkapa ukkosenjumaluuteen liittyvät tutkimukset. Museotausta johti Salon käynnistämään museologian systemaattisen opetuksen Turun yliopistossa yhteistyössä Åbo Akademin kanssa.

Unto Salo oli aktiivinen myös Turun yliopiston hallinnossa. Hän toimi humanistisen tiedekunnan dekaanina vuosina 1977–1978 ja ensimmäisenä vararehtorina vuosina 1981–1984. Salo osallistui lisäksi lukuisiin Opetusministeriön käynnistämiin antikvaarisen alan ongelmia käsitteleviin komiteoihin.

Professorina Unto Salo jatkoi edelleen satakuntalaisen identiteetin rohkaisemista ja rakentamista toimimalla muun muassa Emil Cedercreutzin säätiön hallituksen jäsenenä ja puheenjohtajana vuosina 1979–2004 sekä samoissa tehtävissä Sata-

kunnan Historiallisessa Seurassa vuosina 1995–2005. Salo elvytti myös Satakuntasarjan uudelleen aktiiviseksi julkaisuksi.

Salo siirtyi eläkkeelle vuonna 1992. Tällöin vanhat tutkimusaiheet aktualisoituvat uudelleen. Syntyi valtavan suuri määrä kirjoja ja kirjoituksia.

Satakunnan varhaisen maakunnallisen organisoitumisen todistelu jatkui. Itse asiassa Salo kehitteli jo vuonna 1967 esittämiään ajatuksia laajentaen ideoitaan aina Hämeeseen ja Karjalaan asti. Salon Satakunta on Suomen vanhin maakunta ja varsin korkeasti organisoitunut jo nuoremalla rautakaudella. Aihetodisteiden ketjun varassa oleva todistelu tuo mieleen toisen satakuntalaisen professorin Jalmarin Jaakkolan rakennelmat. Maksimaaliseksi luonnehdittua tulkintaa on arvioitu kriittisesti. Jo yksin rajallisesti tunnetun uusimman ruotsalaisen tutkimuksen huomioonottaminen olisi varmasti liudentanut tulkintaa. Kritiikkiä on saanut myös osakseen Salon professorikauden kaupunkilaitoksen varhaishistoriaa koskeva epäsuorien todisteiden varaan rakentuva tulkinta.

Maksimaalisena on pidettävä myös Salon keskustelua herättäneitä käsityksiä kristinuskon varhaisesta, merovinkiaikaan (600–800 jKr) viedystä ilmaantumisesta Suomeen. Salo arvioi varhaiset seurakunnat jopa ortodoksisiksi useita vuosisatoja ennen kirkon jakanutta vuoden 1054 suurta skismaa.

Keskeisimmiksi aiheiksi nousivat kuitenkin suomalaiseen mytologiaan ja uskomusmaailmaan pureutuvat visiot. Salon pyrkimyksenä oli raivata uusia näköaloja esihistoriaan, jonka tulkintoja vaivasi hänen tokaisunsa mukaan ”sumuinen näköalattomuus”. Hänestä menneisyydestä rakentuvan kuvan tuli olla kulttuurihistoriaa,

joka on rakentava menneisyyden sen kaikkien jälkien varaan. Arkeologisen evidenssin rinnalle – ja sen ohikin – nousivat kielihistoria sekä tradition säilyttämä tieto. Kiinnostuksesta antoi jo vihiä lectio praeursoria, missä hän sovitti yhteen arkeologian ja kielihistorian tuloksia. Sanoihin kohdistuva harrastuneisuus ilmeni myös omien arkeologisten termien luomisena.

Salon mielessä väikkyi haave hahmotella suomalaisten muinaisten uskomusten kulttuurihistoria jatkamalla suuresti ihailemansa turkulaisen uskontotieteilijän Uno Harvan työtä. Todellisena pursuavana ideavyörynä alkoi syntyä voimalla kirjoitettua näkemyksellistä ja innoittunutta synteisiä muinaissuomalaisesta maailmankuvasta. Kielihistorian ja perinteen ajoitusongelmat syrjäyttävä synteettinen inspiraatio tuotti liki 1500 sivuisen trilogian muinaissuomalaisten maailman- ja elämänymmärryksestä sekä tuonpuoleisen kuvastosta. Siinä sivussa palattiin taas Ukko-aiheeseenkin. Samalla syntyivät selitykset Tanskasta löytyneelle vanhimmalle rautakaudelle kuuluvan kelttiläisen Gundestrupin kattilan kuvamotiiveista sekä Stonehengen kivikehästä.

Unto Salon synteetit tarjoavat varsinainen kulttuurisen kiertoajelun eri aikakausien ja maailmankuvien välillä. Salon visionäärisiä aihetodisteluja on luonnehdittu rankaksi luettavaksi, joiden avautuminen vaatii ponnistelua. Arkeologien ei ole aivan helppoa seurata teosten mahdollista metodista otetta. Salo ei sijoita arkeologisia löytöjä eikä niistä tehtyjä havaintoja siihen sosiokulttuuriseen kontekstiin, johon ne löytöpaikan perusteella kuuluvat. Hän pyrkii hakemaan kulttuurisilla rinnas-

tuksilla esineen sanottavaa jäljittämällä sen ja siinä näyttäytyvien eri motiivien historialliset ja maantieteelliset esiintymiset ja alkuperän. Metodi juontuu käsittääkseni suomalaisen folkloristiikan historiallis-maantieteellisen koulukunnan valtaparadigmasta. Salon lähestymistapaa voi hyvällä syyllä pitää harvalais-haaviolaisena, mikä ei yllätä huomioon ottaen heidän roolinsa Salon kunnioittamina esikuvina. Martti Haavio kutsui menetelmäänsä motiivihistorialliseksi. Siinä matkailaan kaikissa niissä kulttuureissa, joihin ”perinnetuote” sen motiivien perusteella viittaa. Lopulta esitetään rinnastusten perusteella tulkinta ilmiön aatetaustasta ja alkuperästä. Tämä diffusionistinen ja typologinen tulkinta sivuuttaa tyystin kysymykset siitä, miten ”perinnetuotetta” on käytetty siinä kulttuurisessa yhteydessä, missä se esiintyy ja miksi se on muotoutunut juuri sellaiseksi, millaisena se tulee tutkijan ulottuville selitystä kaipaavana datana.

Massiiviselle muistelmateokselleen (832 s.) Unto Salo on antanut nimen *Iso tammi, lehväntahtajan tarina*. Muistelmien motto kuuluu: ”Jo on tammi kallistunut, sillaksi ikisijahan, mennä miehen matkalaisen, paljasjalkaisen palata”. Salon ylikulttuurinen kiertoajelu maailman mytologioiden ja arkeologisten arvoitusten äärelle johti hänet takaisin lähtöpisteeseensä, Satakuntaan. Satakuntalaisuus muodosti Salon elämän ja harrastuksen ytimen. Satakunta oli hänelle kalevalaisen runouden jättimäisen maailmanpuun myyttinen keskus. Sieltä oksan tahtaja saa ikuisen onnen ja lehvän leikkaaja ikuisen lemmen. Unto Salo sai molemmat.

Kirjoitettu oli, mikä piti.

Jussi-Pekka Taavitsainen